

«Συ που αξιώθηκες μια τέτοια πόλη»

Το κείμενο της Μαριάννας Κορομηλά,

στην παρουσίαση του βιβλίου του Αλέξανδρου Μασσαβέτα,

Κωνσταντινούπολη. Η Πόλη των απόντων (εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2011)

Ο Μασσαβέτας –μία πολυδιάστατη προσωπικότητα, που χωρίς ενδοιασμό θα τη χαρακτήριζα ιδιοφυή– λέει κάπου στο βιογραφικό του πως: «όταν μεγαλώσει θέλει να γίνει συγγραφέας». Δεν ξέρω αν μεγάλωσε, πάντως έχει γράψει ένα εξαιρετικό βιβλίο 640 σελίδων. Και μάλιστα, ένα βιβλίο για την Πόλη!

Αυτήν την Πόλη που μας συγκινεί, μας αναστατώνει, μας μελαγχολεί, μας παραμυθιάζει, μας καλεί και μας προκαλεί. Ερεθίζει όλες τις αισθήσεις μας και κινητοποιεί τους μηχανισμούς της μνήμης. Ένα βιβλίο για τη μοναδική πόλη στον κόσμο που υπήρξε αυτοκρατορική πρωτεύουσα επί δεκαεπτά αιώνες.

Θα αρχίσω από τον τίτλο: *Κωνσταντινούπολη. Η Πόλη των Απόντων*

Μία αυτοκρατορική πρωτεύουσα δεκαεπτά αιώνων και μία μεγαλούπολη της σύγχρονης εποχής περικλείονται σε αυτόν τον τίτλο. Κι ο τίτλος (δηλωτικός, καταγγελτικός, αφοπλιστικός) περικλείει όλη την τραγική πραγματικότητα αυτής της τόσο ζωντανής τερατούπολης, που, σε μεγάλο βαθμό, ζει από το παρελθόν της. Το έχει απορρίψει, έχει κάνει τα πάντα για να το απαλείψει από τον κτιστό και τον άκτιστο κόσμο, δηλαδή από τα κτίσματα και το σύνολο του πολεοδομικού συγκροτήματος, όπως και από τη συλλογική μνήμη.

Το έχει απορρίψει, αλλά τρέφεται από τις σάρκες του. Το έχει εξουθενώσει, αλλά αυτό αντιστέκεται. Οι Απόντες βρίσκονται παντού και στοιχειώνουν τα πάντα. Όλοι τους νιώθουμε. Τους αναζητάμε. Τους θαυμάζουμε. Αγγίζουμε τα ίχνη τους. Τα φωτογραφίζουμε. Συνομιλούμε μαζί τους. Αλλά ο Μασσαβέτας τούς έδωσε όνομα.

Η Πόλη των Απόντων είναι ο πιο καίριος, ευθύβολος και συνειδητός χαρακτηρισμός της Κωνσταντινούπολης του 21ου αιώνα. Λακωνικός, πλήρης, αποκαλυπτικός και στο Δόξα πατρί.

Όλοι θα θέλαμε να τον έχουμε ξεστομίσει. Αλλά δεν το κάναμε. Κι όταν τον είδαμε στο εξώφυλλο, είπαμε «αυτό είναι». Οι απόντες και πανταχού παρόντες είναι η Πόλη που μας προκαλεί. Εξίσου μας προκαλεί και ο τόσο εύστοχος τίτλος. Δεν είναι εύρημα.

Ο συγγραφέας είναι πολύ έμπειρος και ζει, βιοπορίζεται – γράφοντας: είναι δημοσιογράφος. Έχει ασκηθεί, λοιπόν, στη γραφή που απευθύνεται στο ευρύ κοινό. Και στην άμεση ανταπόκριση. Το λέει εξάλλου και ο ίδιος στην εισαγωγή του βιβλίου «είμαι δημοσιογράφος και ταξιδιώτης, όχι ιστορικός». Άρα έχει καλλιεργήσει τον τρόπο να κάνει ελκυστικά τα γραπτά του. Να διηγείται ενδιαφέρουσες ιστορίες, να καθλώνει τον αναγνώστη και να βάζει δελεαστικούς τίτλους. Κι όμως, αυτός ο τίτλος δεν υπάγεται στην κατηγορία των επιτυχημένων ευρημάτων. Δηλώνει τις θέσεις και τις προθέσεις τού συγγραφέα. Με αξιοθαύμαστη και αφοπλιστική ειλικρίνεια.

Αυτό που μου έκανε μεγάλη εντύπωση στο βιβλίο, με ενθουσίασε και με συγκίνησε βαθύτατα, με συνεπήρε κυριολεκτικά, είναι η ειλικρίνεια. Μία σπάνια αρετή που, πραγματικά, σε συνεπαίρνει. Ο Αλέξανδρος εκθέτει πλήρως τον εαυτό του. Μας περπατάει σε αυτήν την Πόλη, που του άλλαξε τη ζωή, και ανοίγεται ο ίδιος για να τη δούμε και να τη γνωρίσουμε μέσα από τα δικά του μάτια.

Δεν θέλει να κρύψει τίποτα. Δεν ωραιοποιεί. Δεν λαμβάνει υπόψη του το προσωπικό κόστος. Δεν ηρωοποιεί τον εαυτό του και δεν παρουσιάζεται σαν «ακάματος εξερευνητής». Δεν θέλει να παρακολουθήσει το κοινό αίσθημα και τα στερεότυπα, μέσα στα οποία έχουμε όλοι εγκλωβιστεί. Αρνείται την υποχρέωση των στερεοτύπων ακόμα και για πανορθόδοξα σύμβολα, όπως το Φανάρι, ή για πανανθρώπινα, όπως η Αγία Σοφία. Δεν καταφεύγει σε κοινοτοπίες. Δεν μπαίνει στον πειρασμό να γαργαλίσει τον αναγνώστη –ενώ θα του ήταν πολύ εύκολο. Δεν θέλει να του πουλήσει εξωτισμό: το συνηθισμένο παράπτωμα της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας (κι ακόμα περισσότερο: της ταξιδιωτικής δημοσιογραφίας). Και κάτι ακόμα πιο σημαντικό: δεν ολισθαίνει στον οριενταλισμό –την ανίατη ασθένεια της Δύσης απέναντι στην Ανατολή.

Από την άλλη μεριά, έχει απόλυτη συνείδηση του ειδικού βάρους που φέρει κάθε μνημείο, κάθε μνήμα, κάθε μνήμη, κάθε κοινωνική ή εθνοτική ή θρησκευτική ομάδα. Κάθε γειτονιά και κάθε σοκάκι. Αντιμετωπίζει τα πάντα και τους πάντες με σεβασμό. Το πώς ισορροπούν αυτά, για να γραφτεί ένα βιβλίο που σου κρατάει το ενδιαφέρον από την αρχή ως το τέλος και το διαβάζεις απνευστί με τη σιγουριά ότι θα ξαναδιαβάσεις πολλά κομμάτια του πολλές φορές, είναι η τέχνη και η μαστοριά του συγγραφέα.

Η τεκμηρίωση (το εύρος και η ποικιλία της) είναι εντυπωσιακή. Η ικανότητα σύνθεσης ακόμα πιο εντυπωσιακή. Το αποτέλεσμα γοητευτικό.

Τα έχει δώσει όλα σε αυτό το πόνημα:

Την ευφυΐα και την οξυδέρκειά του. Τη μόρφωση. Την καλλιέργεια. Την κοσμοπολίτικη εμπειρία του. Το θάρρος και τη συνεχή του εγρήγορση. Την ευαισθησία του. Την τρυφερότητά του. Την υψηλή αισθητική, τις μεγάλες απαιτήσεις και την αυστηρότητά του. Το απέραντο χιούμορ του (που τσακίζει κόκαλα –αλλά δεν καταφεύγει στην ευκολία της ειρωνείας ή αυτής της αφ’ υψηλού συγκαταβατικότητας– που διαφαίνεται σε τόσο πολλά ταξιδιωτικά).

Το μασσαβέτιο χιούμορ έχει το σπανιότατο χάρισμα να συνδυάζεται με τη διάθεση κατανόησης και με το ήθος με το οποίο αντιμετωπίζει τους ανθρώπους. Νομίζω ότι στην αγάπη για τον άνθρωπο οφείλεται και η πολυγλωσσία του.

Εκτός από ελληνικά και αγγλικά, μιλάει: τουρκικά, γαλλικά, ισπανικά, ιταλικά, πορτογαλικά, εβραϊκά και ladino, ενώ διαβάζει λατινικά, παλαιογαλλικά και μεσαιωνικά ελληνικά.

Είναι η δίψα να μιλάει με τους ανθρώπους, να μοιράζεται τις μνήμες τους και η ανάγκη να συνδιαλέγεται με τις πηγές –γραπτές και προφορικές.

Δεν αρκείται στη μετάφραση των πηγών. Ανατρέχει στο πρωτότυπο και το μεταφράζει. Δεν αρκείται στους μεσάζοντες. Κάνει πρωτογενή έρευνα, προσωπικό έλεγχο. Μοιράζεται. Μετέχει. Ακούει από το στόμα του λύκου. Διασκεδάζει, συγκινείται, θυμώνει κι έχει τον τρόπο να αποστασιοποιείται για να κρίνει και να ερμηνεύει.

Δεν ξέρω πώς αλλιώς θα μπορούσε να γράψει κανείς ένα τέτοιο βιβλίο για την Πόλη. Ένα βιβλίο αντάξιο αυτής της Πόλης.

Η δική μου στενή σχέση με τη Πόλη συμπληρώνει την άνοιξη τριάντα πέντε χρόνια. Και η μελέτη μου έχει ξεπεράσει τα σαράντα χρόνια. Ανήκω, λοιπόν, στους επαΐοντες. Άρα, είμαι ένας πολύ απαιτητικός αναγνώστης. Έχω καταναλώσει τα πάντα και, δυστυχώς, λόγω της δουλειάς μου, είμαι αναγκασμένη να παρακολουθώ τον εκδοτικό παροξυσμό –ελληνικό και διεθνή.

Δε με ενδιαφέρει όμως πια καθόλου, πώς είδε ο ένας και ο άλλος την Πόλη. Έχω εξαντλήσει τα οδοιπορικά, τα ηθογραφικά, τις λογοτεχνικές ανησυχίες και τις εθνικές ενοχές. Βαριέμαι και τους Τούρκους που ανακαλύπτουν τώρα την Ιστάνμπολ τους. Μπούχτισα και με τους ξένους που ονειρεύονται τις εμπειρίες του Πιέρ Λοτί. Βλέπω με καχυποψία όλους αυτούς που ανακαλύπτουν τσιγγάνες, δερβίσηδες και κρυφούς τεκκέδες, άγνωστες γωνιές, ναργιλετζίδικα, χαμάμια και τα συμπαρομαρτούντα. Τα θεωρώ ξεπερασμένες αφέλειες –δείγματα της τουριστικής κουλτούρας των «τάχα»

ενημερωμένων. Ακόμα και της περιηγητικής κουλτούρας. Ο εξωτισμός και το παράδοξο παρέσυρε δεκάδες συγγραφείς.

Σε μία τόσο ελκυστική και λάγνα Πόλη, η εκπεφρασμένη (ή και η υποβόσκουσα) λαγνεία είναι εντελώς περιττή. Ακόμα και η λαχτάρα μας για την Πόλη –όσων είναι δηλωμένοι εραστές– δεν αρκεί για να τρώμε το ίδιο μασημένο φαγητό ξανά και ξανά.

Αλλά εδώ δεν πρόκειται για ένα από αυτά τα σύγχρονα οδοιπορικά. Ούτε καν για τις αναμνήσεις κάποιου Πολίτη, όπως ο Ορχάν Παμούκ.

«Δεν ισχυρίζομαι πως έγραψα ένα ιστορικό πόνημα για τη συγγραφή του οποίου δεν είχα ούτε τον χρόνο ούτε τα προσόντα», γράφει ο Μασσαβέτας στον πρόλογο. «Ούτε πρόκειται για ταξιδιωτικό οδηγό, καθώς δεν περιέχει πρακτικές οδηγίες ή μία εξαντλητική λίστα από αξιοθέατα. Είναι μία απλή πρόσκληση συνοδοιπορίας. Σου ζητώ να με συνοδεύσεις στις περιηγήσεις μου σε χώρους και σε περιστατικά που σφράγισαν την ιστορία αυτής της κοσμόπολης, αφήνοντάς με να είμαι τα μάτια και τα αυτιά σου».

Μακάρι να είχαμε τέτοια μάτια και τέτοια αυτιά όλοι. Τα ζήλεψα πολλές φορές –κι όχι μόνον για τη νεότερη κοινωνία και ζωή της Πόλης (την οποία δεν έχω τη δυνατότητα, ούτε τον χρόνο ούτε την γλωσσική ευχέρεια να γνωρίσω).

Ζήλεψα τα μάτια και τα αυτιά του Αλέξανδρου, τις γνώσεις και τις συνθετικές του ικανότητες, διαβάζοντας το Πρώτο Κεφάλαιο, που τιτλοφορείται «στον 1ο Λόφο: Σύμβολα και Μνήμες Ρωμανίας» (εννοεί το Βυζάντιο κι εξηγεί γιατί επιλέγει τον όρο «Ρωμανία»).

Το κείμενό του για την Αγία Σοφία, σε αυτό το κεφάλαιο, είναι ό,τι καλύτερο έχω διαβάσει γι' αυτό το εμβληματικό μνημείο. Τα λέει όλα. Με έναν θαυμάσιο τρόπο. Παίζει στα δάχτυλα την ιστορία και την αναπλάθει. Με όλες τις αρετές που ήδη ανέφερα. Και πάνω από όλα με το χιούμορ και την αφοπλιστική του ειλικρίνεια. Συγκινείται, διασκεδάζει, ψυχοπλακώνεται, κρίνει, καταγγέλλει, υποσημειώνει, τονίζει, σκύβει με σεβασμό, εξοργίζεται, προσκυνάει, θαυμάζει, καταγράφει, φωτογραφίζει και συνθέτει.

Η σύνθεση είναι ένα από τα μεγαλύτερα προτερήματα του βιβλίου. Χρησιμοποιεί εκατοντάδες πηγές και βοηθήματα. Υιοθετεί φράσεις, αποσπάσματα, χαρακτηρισμούς, παρατηρήσεις, αποστροφές, βιώματα, μύθους, παραδόσεις κι όλα αυτά τα κεντάει μέσα στη δική του διήγηση, κάνοντας τα μνημεία και τους απόντες να μιλούν. Ενώ

σε κάθε κεφάλαιο προτάσσει ένα απόσπασμα, το οποίο συμπυκνώνει την ιστορία που πρόκειται να διηγηθεί παρακάτω.

Στο Έβδομο Κεφάλαιο, που τιτλοφορείται: «Κάτω απ' το Κόκκινο Σχολείο [εννοεί τη Μεγάλη του Γένους Σχολή]»: από το Φανάρι του κλέους στο Φανάρι της φτώχειας και της «ανάπλασης» και είναι αφιερωμένο «στον Μηνά Βασιλειάδη, γιο Ρωμιών, που τόλμησε να επιστρέψει για να ταρακουνήσει τα νερά...» [είναι ο γιός του Μιχάλη Βασιλειάδη, εκδότη της πολιτικής εφημερίδας *Απογευματινή*], προτάσσει ένα απόσπασμα από το βιβλίο της Julia Pardoe (γραμμένο γύρω στα 1850):

«Η ελληνική παροικία στο Φανάρι είναι το κέντρο της ραδιουργίας. Καθένας κατασκοπεύει τον γείτονά του. Εδώ ο Έλληνας μάχεται τον Έλληνα, και η αντιπαράθεση είναι μέχρι θανάτου. Πατριάρχες και αρχιεπίσκοποι καθαιρούνται και εξορίζονται – λειτουργοί μετατίθενται και εξορίζονται μόλις καταλάβει τα ηνία η μία ή άλλη παράταξη – ώσπου η συσσώρευση μίσους να κάνει κάθε καρδιά να ατροφήσει, και το χαμόγελο σε κάθε ζευγάρι χείλη δεν περιμένει παρά το πότε θα μαραθεί σε χλευασμό».

Julia Pardoe, The City of the Sultan and the Domestic Manner of the Turks

Τα θέματα που πραγματεύεται σε αυτό το κεφάλαιο:

«Φαναριώτες – Καταστροφή, το 1821 – Το μικροαστικό Φανάρι της Μπελ Επόκ – Ο Κεράτιος – Η καταστροφή της παραλίας από τον Dalan – Αρχοντικά Φαναριωτών – Πατριαρχείο – Μεγάλη Σχολή – Παναγία των Μογγόλων – Οι Βούλγαροι και ο Σβέτι Στέφαν – ‘Σπίτια σε σειρές’ - Κοινωνική αλλοίωση και αστική ανάπλαση».

Θα είχα ακόμα παρά πολλά να πω, αλλά τα περιορίζω και συγκρατούμαι όσο γίνεται. Κάτι που πρέπει εξάπαντος να τονίσω είναι ότι η Κωνσταντινούπολη του Μασσαβέτα είναι το πρώτο πλήρες οδοιπορικό (εννοώ ότι καλύπτει και το παρελθόν, το μακρύτατο παρελθόν, και το παρόν) που έχει τις αρετές της καλύτερης ταξιδιωτικής λογοτεχνίας – και είναι γραμμένο από έναν Έλληνα, Ελλαδίτη. Και είναι εντελώς διαφορετική η αφετηρία και οι δυνατότητες προσέγγισης και πρόσληψης των ομιλούντων μνημείων αυτής της Πόλης από έναν Έλληνα, από ό,τι από κάποιον του οποίου η κουλτούρα και η φύτρα δεν μετείχε στην πολυεθνική εμπειρία της βασιλεύουσας. Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι δεν είναι Πολίτης, αλλά ξένος που έζησε οκτώ χρόνια στην Πόλη, του επιτρέπει να δει και να παρατηρήσει ένα πλήθος πράγματα που δεν θα μπορούσε να τα εντοπίσει αν αποτελούσε κομμάτι τους. Αυτή η

διπλή ιδιότητα είναι ένα μεγάλο προσόν. Δεν μένει σε ξενοδοχείο, αλλά δεν μένει και στο σπίτι της γιαγιάς του.

Πάντως είναι απίστευτο ότι μέχρι τώρα διαβάζαμε μόνον οδοιπορικά γραμμένα από ξένους, Σπουδαίους κι εξαιρετικούς. Αλλά ξένους. Ποιός Έλληνας έγραψε ποτέ την ιστορία και τη ζωή της Πόλης, με την ευχάριστη και απολαυστική μορφή του οδοιπορικού; Είναι μία τέχνη που δεν χρησιμοποιήθηκε για την Πόλη.

Κάτι άλλο που μου άρεσε είναι ότι ο Μασσαβέτας απευθύνεται στον αναγνώστη σε δεύτερο πρόσωπο. Μία τεχνική πολύ επικίνδυνη –γιατί, αν δεν πετύχει η συνταγή της αμεσότητας, τον έχασες τον αναγνώστη.

Εδώ πέτυχε. Άλλοτε ακούς τον Αλέξανδρο να σου μιλάει, άλλοτε είναι σαν να διαβάζεις την επιστολή ενός πολύ αγαπητού φίλου. Μία εξομολόγηση, μία απολογία ή έναν απολογισμό ζωής με πρόσχημα «τον άλλο». Κι εδώ, η ειλικρίνεια και το χιούμορ παίζουν σημαντικό ρόλο.

Κλείνοντας, θα πω ακόμα ότι η σοβαρότητα αυτού του απολαυστικού βιβλίου, που είναι και διδακτικό και εξαιρετικά χρήσιμο για τη γνωριμία όλης της Πόλης, δηλαδή και της Κωνσταντινουπόλεως και της σύγχρονης Ιστάνμπουλ, ενώ, ταυτόχρονα, είναι και μία κοινωνική καταγραφή που διεισδύει στον παλμό του 21ου αιώνα, παλμό και αγωνία μίας κοινωνίας, ή, σωστότερα, πολλών αντίπαλων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες βιώνουν την τρέλα της υλιγγιώδους ανάπτυξης –η σοβαρότητα, λοιπόν, του έργου φαίνεται και από τη Βιβλιογραφία και από την ύπαρξη Ευρετηρίου.

Εννέα σελίδες η ξενόγλωσση βιβλιογραφία και 2 σελίδες η ελληνική, κι ακόμα αναφορά σε 10 ιστοσελίδες «για τις μειονότητες της Πόλης», μας κάνουν σύνολο 12 υπό τον τίτλο «Ενδεικτική Βιβλιογραφία».

Χρησιμότητα το Ευρετήριο.

Κι εξαιρετικού ήθους οι εξαντλητικές ευχαριστίες. Έτσι γράφονται τα βιβλία. Ως προϊόν δεκάδων ανθρώπων που βοήθησαν λιγότερο ή περισσότερο. Έστω και μόνον με την παρουσία τους, την κατανόησή τους, την ανοχή τους. Κι όσο πιο σωστά πατάει κάποιος στα πόδια του, τόσο πιο πολύ και τόσο πιο πολλούς μπορεί να ευχαριστεί για τη συμμετοχή τους στο έργο του.

Ένας από τους στυλοβάτες του έργου, ο επίκουρος καθηγητής Χάρης Τζήμητρας (Νεοπολίτης κι αυτός) θα λάβει αμέσως μετά τον λόγο.

Καλέ μου φίλε Αλέξανδρε, συ που αξιώθηκες μια τέτοια πόλη, της το ανταπέδωσες με τον καλύτερο τρόπο. Και σε εμάς: χάρισες όλους τους απόντες, αλλά και τους ελάχιστους, πια, παρόντες της Ιστάνμπουλ των 20 εκατομμυρίων.

Μαριάννα Κορομηλά, στην Βιβλιοπαρουσίαση της Πέμπτης 15/12/2011